

TÜSKÉS GÁBOR–KNAPP ÉVA

Padányi Bíró Márton és a dunántúli protestantizmus

Padányi Bíró Márton veszprémi püspök alakját, tevékenységét és a vallási életre gyakorolt hatását hosszú időn át egymástól igen eltérően ítélte meg a katolikus és a protestáns egyháztörténetírás. Ennek az oka az egyoldalú felekezeti szempontokon túl elsősorban az, hogy a püspök működésére vonatkozó források jó része ma is feltáratlan. Különösen érvényes ez a megállapítás Padányinak a protestáns felekezetekhez fűződő viszonyára. Ez ugyan a különböző nézetek egyik fő ütköző pontja, mégis több jelentős forráscsoport ez ideig részben vagy teljes egészében elkerülte a kutatás figyelmét.

A források részleges feltártságán és az egyoldalú forrásismereten kívül nehezíti a téma vizsgálatát az a körülmény is, hogy a történetírás általában szívesebben foglalkozik a történeti folyamatok olyan szereplőivel, akik egy adott elképzelés szerinti fejlődés irányába hatnak, ún. előrevivő vagy előremutató jelenségek, míg az adott korban túlhaladottnak, kevésbé korszerűnek minősített megnyilvánulásaik rendszerint kevesebb figyelemben részesülnek. Ennek a megközelítésnek egyik veszélye abban rejlik, hogy az adott történeti korszakokról így megrajzolt kép töredékes marad, mivel hiányoznak belőle a korszak lezáró fejezetének, utóregé-
seinek sajátosságai. Különösen fennáll ez a veszély akkor, amikor valaki nem az őt közvetlenül megelőző évtizedekhez kapcsolódik, hanem — mint például Padányi a kezdődő felvilágosodás idején a barokk fénykorához — egy korábbi korszakhoz nyúlik vissza. Talán nem szükséges külön bizonyítani, hogy az ilyen, a maguk korában „korszerűtlen”-nek, megkésettnek számító személyiségek vizsgálata nemcsak az őket megelőző korszakok megértését teheti teljesebbé, hanem hozzájárulhat az éppen születőben lévő új keletkezési körülményeinek, történeti sajátosságainak tisztázásához is.

Padányi Bíró Márton működését egyetlen mondatban összefoglalva úgy jellemezhetjük, hogy a saját korában egy szűk társadalmi réteg számára már konzervatívnak számító eszméket vitt tovább és közvetített a szélesebb rétegek felé. Ha azonban olyan kérdésekre keresünk választ, hogy például ez a közvetítő tevékenység milyen eszközökkel, milyen társadalmi, politikai, vallási körülmények között, a mindennapi élet és vallásosság szempontjából milyen gyakorlati eredménnyel ment végbe és milyen társadalmi reakciókat váltott ki, akkor már lényegesen bizonytalanabb talajon mozgunk a válaszadásban. Ezért a továbbiakban a Padányi és a protestantizmus kapcsolatára vonatkozó főbb nézetek és a témákra összpontosító életrajzi vázlat után a püspök protestánsokat is érintő egyházszervező

és pasztorációs tevékenységének, áhítatirodalmi munkássága vonatkozó részeinek és a szélesebb rétegek vallásosságára gyakorolt hatásának újraértelmezésére teszünk kísérletet. Különös figyelmet szeretnénk fordítani az ilyen szempontból csak részben kiaknázott forrásokra. Mindezen túlmenően Padányinak a protestantizmushoz fűződő viszonya fényt vet az abszolutisztikus államhatalom és az egyházak kapcsolatának eddig kevésbé vizsgált területeire a 18. század közepén, valamint a vallási türelem gondolatának és az állam politikai stabilitásának összefüggéseire.

1. Historiográfiai áttekintés

Padányi korabeli protestáns megítélésére nyomtatott forrás a sajtócenzúra miatt nem áll rendelkezésre. Annál figyelemreméltóbb Pados Ferenc esperes Padányi halála után 12 évvel, 1774-ben keletkezett kéziratos feljegyzése a veszprémi református egyházmegye elárvult ekléziáiról.¹ Ebben az esperes a korabeli tanúságtételek és frott források alapján tárgyilagos hangnemben hű képet rajzol Bíró Márton erőszakos templomfoglalásairól, protestánsok elleni pereskedéseiről, fenyegetéseiről, a vármegyei hatalom protestánsok elleni felhasználásáról stb. Thury Etele a 19. század végén a zánkai református templom visszafoglalása kapcsán már Bíró „dühöngései”-ről, „örjongsig vitt kegyetlenkedései”-ről ír.² Ezt követően a protestáns történetírás a kortárs katolikus püspökök közül Padányival foglalkozik a legtöbbet, s a figyelem *Enchiridion de fide* c. könyvére összpontosul. A Zsilinszky-féle egyháztörténet például foglalkozik a mű keletkezési körülményeivel, tartalmával, diplomáciai következményeivel, ugyanakkor Bírót „közönséges tehetőségű ember”-nek nevezi, s bár stílusától nem tagadja meg az eredetiséget, benne megítélése szerint „az erő durvasággal párosul”, könyve hangját pedig, melyben — mint írja — „eretneküldözésre izgatott”, „bárdolatlan”-nak, „uszító”-nak mondja.³ Ugyanez a munka másutt megemlíti a Bíró püspöksége idején bebörtönzött protestáns lelkészeket,⁴ valamint a prédikátorok „valóságos üldöző rémé”-nek mondott püspök vizitációit a református lelkészeknél.⁵ A Bíró Sándor és Szilágyi István szerkesztésében 1949-ben megjelent református egyháztörténet a Mária Terézia korában újrainduló ellenreformációs hullám bemutatása közben már valamivel tárgyilagosabban, de lényegében hasonló értelemben szól Bíró vizitációiról.⁶ Ezek a kiragadott példák jelzik, hogy Bíró elfogulatlan megítélése és tevékenységének tanulmányozása a protestáns egyháztörténetírásban milyen nehézségekbe ütközik.

-
1. *Thury Etele*: Árva ekléziák a veszprémi ref. egyházmegyében. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár I. 1902. 50–63.
 2. *Üö.*: A zánkai ev. reform. egyház rövid története. Protestáns Egyházi s Iskolai Lap, 1886. 949–954., 980–985., 1016–1020., 1079–1083., 1110–1114. itt: 950–952.
 3. *Zsilinszky Mihály* (szerk.): A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907. 364–365., 519. vö. *Révész Imre*: A magyarországi protestantizmus történelme. In: *Hóman Bálint* (szerk.): A magyar történettudomány kézikönyve. III. 4. Bp. 1925. 49.
 4. *Zsilinszky M.*: i. m. 408.
 5. *Zsilinszky M.*: i. m. 443.
 6. *Bíró Sándor — Szilágyi István* (szerk.): A magyar református egyház története. Bp. 1949. 191–192.

Míg a protestáns történetírásban a Padányi-jelenség terén a protestáns-gyűlölet irányában mutatkoznak bizonyos torzítások és túlzások, a katolikus egyháztörténetírás elsősorban a püspök térítő és egyházszerző tevékenységének eredményességét hangsúlyozza. Hornig Károly Padányi naplójának kiadása kapcsán nem ad átfogó értékelést, a szempontunkból leginkább érdekes, Rómába küldött két püspöki jelentés adatait pedig minden kommentár nélkül közli.⁷ Pehm József terjedelmes Padányi-monográfiája alapos forrásfeltárás nyomán kiegyensúlyozott véleményalkotásra törekszik ugyan a püspök protestánsokhoz való viszonyának megítélésében, a protestánsokkal kapcsolatos módszereit és elképzeléseit mégis többhelyütt a 20. századi szempontok alapján igyekszik igazolni.⁸ Hermann Egyed egyháztörténete szerint Padányi tevékenységét az teszi érthetővé, hogy a török uralom alatt álló területeken felbomlott katolikus egyházi szervezetet akarta helyreállítani, s az egyházszerzés fénykorát a Dunántúlon Padányi püspöksége idejére helyezi.⁹ Hermann inkább pozitív emberi vonásait hangsúlyozza, kimutatja a protestánsokról vallott felfogásának előzményeit és korabeli párhuzamait, s felhívja a figyelmet arra, hogy a püspök az egyházmegyéje területi integritását fenyegető horvát katolikus papokkal szemben is ugyanolyan eréllyel lépett fel, mint a protestantizmus ellen.¹⁰ Az *Enchiridion* kapcsán Pehm nyomán Hermann utal arra, hogy a könyv udvari megítélésében a politikai bonyodalmaktól való félelmen kívül szerepet játszott az udvari körök eltávolodása is saját korábbi egyházpolitikai nézeteiktől.¹¹ Mindez mutatja, hogy bár a katolikus egyháztörténet több ponton új megvilágításba helyezi Bíró Márton alakját és a protestantizmussal kapcsolatos tevékenységét, véleményalkotása mégsem mentes az egyoldalúságoktól.

Végül vessünk egy pillantást a felekezetekhez nem kapcsolódó, „világi” történetírás Padányi-képére. Marczali Henrik például Bíró Mártont „kemény, energikus, magyaros”, „megalkuvást nem ismerő” embernek mondja, miközben széles egyháztörténeti és -politikai háttér előtt mutatja be az *Enchiridion* előzményeit, főbb tételeit és az általa kiváltott reakciókat.¹² Marczali felhívja a figyelmet arra is, hogy az ellenreformáció támadásai ebben az időszakban sokhelyütt dacos ellenállást váltottak ki, és a valóságos vallási helyzet megítélésében óvatosságra van szükség.¹³ Szekfű Gyula átfogó történeti szintézisében független ítéletet alkot, amikor a 18. századi katolikus uralmi törekvések keretében a protestantizmusra vonatkozó nézetek között Bíróét a legszélsőségesebbnek nevezi, alapvető tévedéseit pedig az államhatalom katolikus jóindulata iránti túlzott optimizmusban, a katolikus egyházi tradíció hitterjesztéséről vallott felfogásával való szembekerülésben

7. Hornig Károly: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója. Veszprém, 1903. 219–374.

8. Vö. Pehm [*Mindszenyi*] József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. 60., *Mályusz Elemér*: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestanizmus. Bp. 1939. 506. 49. j.

9. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973². 297–298.

10. I. m. 361.

11. I. m. 362. vö. Pehm J.: i. m. 230.

12. Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815). Bp. 1898. 334–335.

13. Marczali H.: i. m. 336–337. vö. Ladányi Sándor: 1721. évi vallásügyi vizsgálat Somogy megyében. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 3 (1972) 91–118.

és az állam egyházi célokra történő igénybevételeiben rejlő veszélyek fel nem ismerésében jelöli meg.¹⁴ Szekfű a magyar barokk állam- és társadalomfelfogást jellemezve hosszan idézi Padányinak az 1741. évi országgyűlésen, Mária Terézia koronázása alkalmával elmondott egyik beszédét,¹⁵ amely egyben példázza Bíró nem mindig elismert képalkotó fantáziáját, szónoki képességét és irodalmi tehetségét.¹⁶ A nézetek különbözőségének érzékeltetésére érdemes megemlíteni, hogy művelődéstörténeti szintézisében Kosáry Domokos Padányit a katolikus restauráció újabb szakasza „különösen elszánt és erőszakos képviselőjé”-nek és „ünnepélyesen bonyolult barokk szónoklatok szerzőjé”-nek nevezi, majd rámutat arra az ellentmondásra, amely a magyar protestantizmus fizikai megsemmisítésének gondolatát felvető *Enchiridion* betiltása és Bíró gyakorlati térítő tevékenységének zavartalan folytatása között megfigyelhető.¹⁷ Az idézett példák alapján megállapíthatjuk, Padányi Bíró Márton és a protestantizmus kapcsolatának képe a különböző indíttatású történeti megközelítésekben egymástól több ponton eltérő vonásokat mutat, ami már önmagában is kellőképpen indokolja a kérdés beható vizsgálatát.

2. Életpálya

Bíró Márton 1696-ban született a csallóközi Padány faluban, praediális egyházi nemesi családból.¹⁸ Szülei vegyesházasságban élnek: apja kiterjedt rokonságával együtt református, anyja katolikus. Az alistáli református templomban keresztelték, keresztszülei is reformátusok. Ennek kapcsán érdemes felidézni, hogy a 17. századi ellenreformáció olyan vezető egyéniségei, mint Forgách, Pázmány, Lósy és Kollonich érsekek is mind protestáns származásúak. Apja még születése előtt meghalt, a fiút anyja özvegyen neveli 3-4 éves koráig, amikor másodszor is férjhez megy, fiát pedig Jászárokszállásra viszi és további nevelését katolikus rokonságára bízta. Alapfokú tanulmányait a jezsuitáknál, a piaristáknál és más katolikus gimnáziumokban folytatja nehéz anyagi körülmények között. Veszprémben kéri felvételét a kispapok közé, a teológiát Nagyszombatban végzi, 1722-ben szentelik pappá. A következő évben a Fejér megyei Bicskére kerül plébánosnak. A csaknem teljesen református lakosságú mezővárosban a 16. század óta nem járt katolikus pap, de Batthyány Lajos kancellár, a helység kegyura 1701-ben elvette a reformátusoktól a templomot és a katolikusoknak adta. Bicskei plébánosként Padányi mintegy kicsiben mindazokat az eszközöket igénybe veszi, amelyekkel majd veszprémi püspökként is élni fog: a település életrendjét szabályozó törekvéseit (harangozás, munkatiltalom stb.) az egész lakosságra, így a reformátusokra is kiterjeszti; az anyakönyveket szigorúan vezeti; vegyesházasságot nem köt; a temetéseken, amelyekre a reformátusok is eljárnak, magyar beszédet mond; a katolikus templom tornyából korábban elvitt harangot visszaszerzi; restauráltatja a plébániaépületet.

14. Hóman Bálint — Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. Bp. 1943⁷. 548.

15. I. m. 373-374.

16. Vö. Pehm J.: i. m. 367-368., Hornig K.: i. m. 10. 1. j.

17. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983². 88.

18. A továbbiakhoz vö. Pehm J.: i. m.

1728-ban a felsődörsi prépostság javadalmasa, a következő évben veszprémi kanonok lett, 1733-tól veszprémi székesegyházi főesperes, 1734-től pedig püspöki helynök. Felsődörsi prépostként eszköztára tovább bővül: a préposti fundusról a református lelkész és iskolamestert elúzi, épületeiket lebontatja, plébániát szervez, az általa helyreállított templom felszentelésekor a veszprémi katolikusok és a helybeli reformátusok között összeütközésre is sor kerül. Püspöki helynökként azt az Acsády Ádámot képviseli, akinek korábbi működése nem hagyott mély nyomokat az egyházmegye történetében.¹⁹ A betegeskedő Acsády láthatóan mérsékelni igyekszik radikális intézkedéseit, 1739-ben el is mozdítja a helynökségből, majd megbékül vele. Az 1741-es pozsonyi országgyűlésen a veszprémi káptalan követe, itteni szereplése nyomán a legmagasabb körök is felfigyelnek rá. Az országgyűlésen Bíró a pozsonyi ferenceseknél különböző alkalmakkor összesen négy beszédet mond, melyekben Mária Teréziát dicsófti, ugyanakkor tartózkodik bármiféle nyílt protestáns-ellenes megnyilvánulástól.^{19a} Acsády halála után, még püspökké való kinevezése előtt az egész egyházmegyére érvényes rendeletet ad ki, melyben többek között megtiltja a vegyesházasságokat, az ezekből született mindkét nemű gyermekek katolikus szellemű nevelését írja elő és a protestáns lelkészeknek is megtiltja a vegyes vallású jegyesek összeadását. Püspöki kinevezésével 1745-ben egyben Veszprém vármegye főispánja és inkább névleges címként a királyné kancellárja lesz, majd 1746-ban magyar királyi tanácsosnak, a következő évben pedig valóságos belső titkos tanácsosnak nevezik ki, ami egyben utal arra, hogy pályája csúcán a királyi udvar teljes bizalmát élvezi.

Püspöki kinevezésével egy olyan, a fél Dunántúlra kiterjedő egyházmegye élére kerül, amelynek püspöki székhelyét többségében protestánsok lakják, amelyben a török uralom alatt a falvak mintegy háromnegyed része elpusztult, a katolikus egyházszerkezet, -igazgatás és birtokrendszer szétzilálódott, a lakosság többsége valamelyik protestáns felekezethez tartozik, s a kevés számú katolikus alsópapság sem áll hivatása magaslatán.²⁰ Az előbb említett ok is hozzájárult ahhoz, hogy püspöki palotáját nem Veszprémben, hanem a 17. század vége óta híres zarándokhelye révén az erősödő dunántúli katolicizmus egyik központjának számító Sümegen kezdi építeni. Nagy lendülettel fog az immár az egész egyházmegyére kiterjedő egyházszerkezet és pasztorációs tevékenységhez, melynek elvi-teológiai alapjait az 1750-ben megjelent *Enchiridion*-ban fejt ki részletesen.²¹ A műve által előidézett magas szintű nemzetközi diplomáciai bonyodalom: a magyar protestánsok kérésére II. Frigyes közvetve interveniál a pápánál, majd az, hogy a császári udvar a könyvet elkoboztatja, jelentős megrázkódtatást okoz neki, pályája mintegy belső törést szenved. Nem sok sikerrel vesz részt az 1751. évi országgyűlésen, jogi harcai és perei — köztük elsősorban különböző protestáns gyülekezetekkel, valamint

19. Vö. *Petrák Mihály*: Acsády Ádám veszprémi püspöksége. Veszprém, 1949. 12-13.

19/a *Padányi Bíró Márton*: Firmamentum Regnorum... Posony, 1741., *Uő.*: Diplomatica Securitas... Posony, 1741., *Uő.*: Regnum Decoris... in: *Uő.*: Ünneppapokon, Dietáknak alkalmatosságával, s egyéb jeles napokon mondatott ... prédikációk... Győr, 1761. 57-77., *Uő.*: Majestatica Sessio... Ünneppapokon i. m. 78-104.

20. *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554-1760). Veszprém, 1947. 12-23.

21. *Padányi Bíró Márton*: Enchiridion ... de fide, haeresiarchis, ac eorum affectis... Győr, 1750.

saját egyházmegyéje szerzeteseivel és a zágrábi püspökséggel — ettől kezdve szinte állandósulnak, főispáni tevékenységét két alkalommal királyi bizottság vizsgálja felül. Údvari kapcsolatai lazulnak, egy királyi rendelet engedély nélküli kinyomtatásáért 1757-ben a királynő nemtetszését nyilvánítja ki. 1752-ben és 1757-ben terjedelmes jelentést küld Rómába egyházmegyéje vallási helyzetéről és eddigi tevékenységéről, amelyért mértéktartó elismerésben részesül. Közben állandóan küzd az *Enchiridion* egyházi engedélyezéséért, amely azonban csak közvetlenül halála előtt adatik meg neki. Püspöksége utolsó éveiben csalódott, visszahúzódo, fáradt, keserű ember, egészségi állapota romlik, halála előtt két évvel utódlási joggal segédpüspököt kap, s 1762-ben 67 éves korában meghal. Halála után nem sokkal alakja körül megindul a legendaképződés, emléke a szélesebb rétegek körében hosszú ideig fennmaradt.

3. Egyházszervezés

Az életpálya vázlatos áttekintése után vegyük szemügyre Bíró Márton egyházszervező tevékenységének a protestáns felekezeteket is érintő főbb vonásait. Az 1745. december 8-án kelt királyi rendelet értelmében Bíró megbízást kap az egyházmegyéje területén élő nem katolikus lelkészek, imaházak meglátogatására is, a püspök tehát az egyházmegye egész lakosságát hatáskörébe tartozónak tekintette.²² Egyházlátogatásai során következetesen felkeresi a protestáns templomokat és lelkészeket, ez utóbbiakat kikérdezi, a protestáns gyülekezetekben is prédikál. Megkíszereli a főesperességek számát, gondot fordít a papképzésre, s legfőbb törekvései közé tartozik a katolikus plébániák, tanítói állások és templomok számának növelése, aminek érdekében a régi építmények helyreállítása és újak emelése mellett — szükség esetén főispáni hatalmával is élve — a protestáns tulajdonban lévő templomok elvételétől és a protestáns egyházi tisztségviselők elűzésétől sem riad vissza. A veszprémi egyházmegye területén a 17. század közepére csaknem 500-ról 5-re csökkent plébániaszám a század második felében lassan emelkedni kezd, majd püspökségének kezdetére 90-re növekszik;²³ Bíró 17 év alatt ezt a számot csaknem megkíszereli.²⁴ Emellett 93 új templomot épít, az egyházmegyéjében helyreállított templomok és kápolnák száma összesen 112, 28 helyre pedig katolikus iskolamestert vezet be.²⁵

A plébániák létesítésének egyik első lépése gyakran a protestáns kézben lévő templomok el-, illetve visszafoglalása. Bíró idejében több, mint félszáz templomot és imaházat foglaltak vissza elsősorban a protestánsoktól, de más felekezetűektől visszaszerzett templomról is tudunk.²⁶ Nem egy alkalommal lerombolják a más-vallásúak kezén lévő templomokat, akadályozzák a protestáns imaház használatát,

22. *Pehm J.*: i. m. 119.

23. *Petrák M.*: i. m. 15., 20., 24.

24. *Pehm J.*: i. m. 457–458.

25. I. m. 458–462.

26. I. m. 462–463. vö. *Tóth Endre*: A belsősomogyi református egyházmegye Mária Terézia korában. Csurgó, 1940. 23–25.

elűzik a prédikátort vagy iskolamestert, sőt néha a protestáns lakosságot is. Ezekben az esetekben Bíró a néha egyoldalúan értelmezett királyi rendeletekre, a földesúri jogra vagy korábbi katolikus birtoklásra hivatkozik, s szükség esetén vármegyei vagy kegyúri támogatást is igénybe vesz. A megszerzett vagy újonnan épített templomot ellátja a szükséges egyházi felszereléssel, katolikus papot és/vagy iskolamestert vezet be, akinek fenntartásáról gondoskodik. Azokon a helyeken, ahol ilyen úton nem remélt gyors eredményt, így mindenekelőtt a vegyes vallású és a protestáns többségű településeken, a harcot jogi úton folytatta, ez sokszor éveken át elhúzódott.²⁷

Mindennek következtében jelentős mértékben átalakult nemcsak az egyházszervezet, hanem a vallásgyakorlat szerkezete is az egész egyházmegye területén, amit a protestáns lelkésszel, illetve lakossággal rendelkező települések számának változása is jól érzékeltet. A 17. század közepi 16 protestáns lelkésszel szemben a 18. század első harmadának végén 141 településen találunk protestáns lelkészt az egyházmegyében, a részben vagy teljesen protestáns települések száma 159. Ezek közül mindössze 7 helyen van katolikus pap, 22-ben a szomszédos plébános vagy szerzetes látja el a szolgálatot.²⁸ Bíró püspöksége alatt összesen 28 helyről űzik el a protestáns lelkészt, azoknak a helyeknek a száma pedig, ahol ez idő alatt a protestáns vallásgyakorlat megszűnt, összesen 40.²⁹ Ez azt mutatja, hogy a protestáns lakosságú települések száma Bíró idejében csaknem egyharmaddal, a protestáns lelkésszel rendelkező települések száma pedig csaknem egynegyeddel csökkent. Ez a csökkenés akkor igazán szembetűnő, ha figyelembe vesszük, hogy a katolikus plébániák, tanítói állások és templomok száma ugyanebben az időszakban részben éppen a protestáns egyházszervezet visszaszorítása miatt nőtt. Mindemellett Bíró Márton egyházszervező tevékenysége több alkalommal jelentős ellenállásba ütközött: az évekig elhúzódó peres ügyeken és a bizonyos mértékű stabilizáción kívül ezt tanusítják azok az esetek is, amikor a protestánsok tettlegességhez folyamodtak.³⁰

4. Pasztoráció

A katolikus egyházszervezet kiépítése csupán a keretet adta Bíró széles körű pasztorációs tevékenységének, amelyben a protestánsellenes tendenciák ismét előtérbe kerültek. Különösen kedveli a nagy tömegeket megmozgató, látványos, s éppen ezért a más felekezetűekre is hatással lévő áhitatformákat.³¹ Felvirágoztatja a körmeneteket, zarándoklatokat, speciális alkalmakra való népi áhitatgyakorlatokat, a szentek — így elsősorban Vendel — tiszteletét, súlyt helyez az egyházi

27. *Pehm J.*: i. m. 179. vö. *Balogh József*: Tíz esztendő Somogy vármegye vallási harcaiból (1740-1750). Regnum 1944-1946. 31-39.

28. *Pfeiffer J.*: i. m. 14., *Petrák M.*: i. m. 17., 43.

29. *Pehm J.*: i. m. 464-465.

30. I. m. 221-223. vö. *Boszoky Pál Gerő*: Adalékok Segesd nemzeti és vallási történetéhez (kézirat). Párizs, 1983. 110-112.

31. A továbbiakhoz vö. *Pehm J.*: i. m. 137-154.

év jeles ünnepeire, s mindezt nemcsak a szigorúan ellenőrzött papságon keresztül teszi, hanem számos ünnepi megnyilvánuláson maga is részt vesz. Legkedveltebb áhitatformája a szentháromság-kultusz, amit — nem utolsó sorban protestánsellenes színezete miatt — széles körben terjeszt. Ez az áhitatforma Közép-Európában a 16-17. században éli fénykorát: a törökkel és a protestantizmussal vívott harcban a katolikus hitvallás szimbóluma, s egyben része a császári hatalom vallási legitimitációjának.³² A 18. század közepére a felső társadalmi rétegek körében mindhárom vonatkozásban veszít aktualitásából, Bíró mégis alkalmasnak találja arra, hogy segítségével a szélesebb rétegek vallási életét fellendítse, s hathatós eszközként használja fel a protestáns felekezetekkel szemben. Az áhitatformával még bicskei plébános korában kerül közelebbi kapcsolatba, amikor a királyi udvar által 1725-ben megszervezett budai szentháromság társulat előtt prédikál. A társulatot püspökként az egész egyházmegyére kiterjeszti, s társadalmi, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül minden hívtét társulat tagjának jelenti ki. A társulati tagoknak külön szabályokat és áhitatformákat szerkeszt, amelyeket több nyelven nagy példányszámban nyomtatásban is megjelentet.³³ Ezek közül legelterjedtebb a szentháromság naponta közösen végzett angyali olvasója,³⁴ amelyet gyakran maga vezet be ott, ahol még nem ismerik. A mágikus vonásoktól sem mentes újholdvasárnapi körmeneteket is összekapcsolja a szentháromság-tisztelettel, amikor hordozható szentháromság szobrokat készíttet, és a körmeneteken ezeket viteti a legnagyobb fényvel. A külön erre a célra készíttetett háromszögletű perselyben összegyűlt adományokat karitatív, szociális célokra fordíttatja. A veszprémi székesegyház előtt 1750-ben hatalmas szentháromság szobrot emeltet, amely előképe az egyházmegye számos településén felállíttatott, szerényebb méretű és kvalitású köztéri szentháromság emlékeknek. A szentháromság-tisztelet fokozása érdekében megjelentetett kiadványaiban nemcsak a kultusz protestánsellenes vonását hangsúlyozza, hanem felhasználja ezeket a protestantizmussal kapcsolatos gyakorlati elveinek (így például a vegyesházasságok tiltásának, az ilyen házasságból származó gyermekek katolikus nevelésének, a katolikus ünnepek protestánsokra is kötelező voltának)³⁵ a hirdetésére is. Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy — mint maga írja egyik levelében — a szentháromsággal kapcsolatos áhitatgyakorlatok jelentős számú áttérést eredményeztek.³⁶

Bíró pasztorációs tevékenységének másik hatásos eszköze a prédikáció. Beszédeit, melyek a bennük rögzített különböző néphagyományoknak és Bíró protestantizmushoz való viszonyának egyaránt fontos forrásai, rendszerint magyar nyelven, népies stílusban mondta, majd utóbb kidolgozva nagy számban, több kiadásban nyomtatásban is megjelentette. A nem katolikus felekezetek pellengérré állításában változatos nyelvi eszközöket használ: a protestantizmus nála „lelki sántikálás”, „eleiktől nyomzott sötétség”, másutt „nagyralátó, fennyen néző, főbb pökő kevély”³⁷,

32. *Anna Coreth: Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock.* Wien, 1982². 15-16.

33. *Padányi Bíró Márton: Angyali Társaságnak Szövetsége...* Győr, 1754.

34. *Padányi Bíró Márton: Lelket őrző látogatás, az az: ... a Szent Háromságnak angyali olvasója...* Buda, 1747.

35. *Padányi Bíró M.: Angyali i. m. 422-423., 427., 670.*

36. *Pehm J.: i. m. 148-149.*

37. I. m. 348.

„a magok értelme és agyok veleje után járó, okoskodó eretnekek”-ről beszél.³⁸ A beszédek alkalmá és tartalma között általában szoros a kapcsolat: így például a Szt. Simon és Judás apostolok napján 1724-ben mondott beszédében a szentekről vallott kálvini tanítást bírálja,³⁹ az 1729-ben úrnapián „számtalan kálvinistaság és lutheránusság jelenlétében” mondott beszédében az oltáriszentségről vallott katolikus és protestáns tanítás különbségét ismerteti,⁴⁰ egy másik prédikációjában pedig a házasságot „ördögi találmány”-nak mondó protestáns felfogást kárhoztatja.⁴¹ Szemére hányja a protestánsoknak, hogy térítő törekvéseik elsősorban a katolikus Európára irányulnak, és a világ távolabbi, pogány részeire nem mennek téríteni.⁴² Több alkalommal a protestantizmus idegen eredetét hangsúlyozza a régi magyar katolikus hittel szemben.⁴³ A „csupa eretnek helységnek”-nek mondott Hajmáskéren például így szólítja meg hallgatóit: „ne igyekezzetek már ez után magatoknak új vezért, úgy mint Kálvinus Jánost, Luther Márton, vagy más akármely ámitó hamis új prófétát keresni és szerezni: Ne mennyetek vissza Egyiptusba az ördögnek hatalma alá”, majd így folytatja: „Már most különösen titeket szólítlak meg hagyományos kálvinista lakosok. Oh szegény húsban zabálló és bűdös hagymában gyönyörködő Egyiptusok, vagyis Egyiptusnak rabjai, szolgálói”. Ezt követően hosszú etimologizálásba kezd, melyben a település nevét használja fel a megtérésre való felszólításra.⁴⁴ Nem sok gyakorlati eredménye lehetett ennek a beszédnek, mert Bíró hat év múlva, 1752 húsvétján ismét Hajmáskéren prédikál abból az alkalomból, hogy a kálvinista prédikátort és iskolamestert elűzette, az oratóriumot leromboltatta, pedig a faluban csak „kevés számú együgyű római hiten lévő” van.⁴⁵ Az 1746-ban Móron mondott beszédével a település kegyurának azt a szándékát támogatta, amivel az a kálvinista prédikátor halála után meg akarta akadályozni új prédikátor behozását.⁴⁶ Előfordul az is, hogy a protestáns felekezetek pozitív értelemben szerepelnek a prédikációban. Egyik, Szt. Márton napi beszédében például a templomba járásban buzgó protestánsokat így állítja példaként a katolikusok elé: „ezek a lutheránusok és kálvinisták alig hallják a harangszót, legottan nem csak vasárnapokon, de még hétköznap is ugyan tolyongva sietve sietnek az ő imádságos házokba. Egyedül mi anya hitű katolikusok... oly restek, gondviseletlenek és magunk felejtettek vagyunk, hogy majd legnagyobb tunyaságot mutatunk a mi lelkünk üdvösségének keresésében.”⁴⁷ Ez az idézet egyben rávilágít arra, hogy Bíró fő céljai közé tartozott a „hideg katolikusok” vallásosságának felébresztése és hitben való megerősítése.

38. *Padányi Bíró Márton*: Micae, et Spicae Evangelico Apostolicae, Avagy evangéliumi Kenyér-Mor'zalékok, és Apostoli Buza-Kalászkok. Győr, 1756. 76.

39. *Padányi Bíró M.*: Ünneppapokon i. m. 894.

40. I. m. 246-261.

41. *Padányi Bíró M.*: Micae, et Spicae... Győr, 1762. 37.

42. *Padányi Bíró Márton*: Compendiosa, genuina et sincera relatio actorum generalis canonicae visitationis diaecesis Weszprimiensis. Győr, 1760. Aa2

43. I. m. Aa2., *Padányi Bíró M.*: Ünneppapokon i. m. 369-370.

44. *Padányi Bíró M.*: Compendiosa i. m. I.I-Nn., Mm2.

45. I. m. Ddd-Eee2.

46. I. m. Ii2-Lk

47. *Padányi Bíró M.*: Ünneppapokon i. m. 923.

Beszédeinek kedvelt alkalmi voltak a nyilvános áttérések, amelyek minden bizonnyal jelentős hatást gyakoroltak a szélesebb rétegekre. Így például 1746-ban Szt. Márton napján a veszprémi székesegyházban egy zsidó család,⁴⁸ 1747 nagycsütörtökjén a nemesdéli prédikátor,⁴⁹ 1748-ban Sümegen két, szülőföldjéről való kálvinista és egy morvaországi zsidó,⁵⁰ ugyanebben az évben Veszprémben⁵¹ és Magyarbarnakon⁵² a magyarbarnaki kálvinista prédikátor, ugyanez év advent negyedik vasárnapján a veszprémi székesegyházban több különböző helyről származó kálvinista és felekezet nélküli személy,⁵³ 1749 Péter és Pál napján ugyanott a prédikációban Bíró az áttérteket áldásban részesíti,⁵⁵ példaként állítja a még „lelki vakságban sinylódók” elé, az áttért prédikátorok tanultságára, magas életkorára hivatkozik, s különösen az „igazságot már megismerő, de még kálvinista név alatt lappangó”-kat ostorozza.⁵⁶ Az áttért lakosságú településekre többször visszatér, mint például Felsőörsre, ahol 1756-ban mondott beszédében ellentétre építve többek között ezt mondja: „valamikor setéség voltatok, most pedig világosság az úrban”, majd az adott helyzetre az eltévedt juh és a jó pásztor hasonlatát alkalmazza,⁵⁷ ami arra enged következtetni, hogy kétség merült fel benne az áttértek hitbéli állhatatossága felől. Ha valamilyen ok miatt nem vehet részt egy jelentős egyházi eseményen, prédikációnak is beillő hosszú buzdító levelet küld, amit a jelenlévőknek felolvasnak. Így például a nagyberényi plébános beiktatása alkalmával 1746-ban kelt kinevező levelében a hívek kötelességeinek felsorolása közben így ír: „azok is, akik nem a mi aklunkból valók, semmi gonoszat felőletek ne mondassanak, sőt inkább azoknak is lelki épületére legyen a ti keresztényi jámbor és istenes magatok viselése.”⁵⁸ Az így kinevezett Benignus Farkas ferences szerzetes Bíró egyik kedvelt embere lehetett, mert még ugyanebben az évben sümegi gvárdiánnak teszi meg. A magyarázatot sírfelirata adja, amely szerint életében több, mint 2000 eretneket térített a katolikus hitre.⁵⁹

Ez az adat egyben átvezet Bíró pasztorációs munkájának a protestantizmushoz fűződő viszony szempontjából meghatározó területéhez, a tulajdonképpeni térítő tevékenységhez. Az előbbieket már rávilágítottak arra, hogy Bírót nem lehet egyszerűen erőszakos térítőnek nevezni; eszköztára ennél lényegesen változatosabb volt. Térítő tevékenysége az összes nem katolikus felekezetre kiterjed, az egyházmegyén kívüli területekről és olyan társadalmi csoportokból is vannak áttérői, amelyekre erőszakkal nem lehetett hatni. Egyik körlevelében így utasítja plébánosait a katolikus hitről más felekezetre áttértekekkel való bánásmódra: „Ha valamelyik

48. *Padányi Bíró M.*: Compendiosa i. m. Pp2-Qq2.

49. I. m. Rr-Ss.

50. I. m. Ss-Tt.

51. I. m. Tt2-Uu2.

52. I. m. Uu2-Yy2.

53. I. m. Yy2-Aaa2.

54. I. m. Aaa2-Ddd.

55. *Padányi Bíró M.*: Micae, et Spicae i. m. 239.

56. *Padányi Bíró M.*: Compendiosa i. m. Rr2., Tt2., Xx., Ddd.

57. I. m. Nn-Pp.

58. *Somogyi György*: Bíró Márton levele. Magyar Sion 1865. 152-154., itt: 153.

59. I. m. 154.

hitehagyó tisztí fenyítősék elé kerül, az ilyenekhez tüstént Krisztus gyengédségével és szelídségével közelítsen a plébános; kedvességgel oktassa őt a hit alapelemeire, és így vezesse vissza Krisztus aklába. Aki ingadozik, azt kolostorba, zemináriumba, illetőleg plébánosokhoz, iskolamesterekhez juttassák, a hit elemeire oktassák, ruhával, élelemmel lássák el, magasabb tanulmányokra segítsék. Ha pedig ehhez nincs tehetsége, adják jó katolikus iparosokhoz mesterségre. A vegyesvallású szülőket kedveskedve vegyék rá, hogy gyermekeik katolikus vallásúak legyenek.”⁶⁰ Az áttérteket megkülönböztetett gondossággal vette körül: a volt lelkészek közül többet udvarában tartott, ellátott vagy máshol helyezett el, az egyik áttért iskolamesternek pénz küldött, a gondozatlan vagy másvallásúak nevelésére jutott katolikus vagy más felekezethez tartozó elhagyott gyermekeket pedig Sümegre vitette és ott gondoztatta. Hogy mennyire tisztában van ezeknek az áttéréseknek a távolabbi mozgósító hatásával, mutatja az az adat, amely szerint az egyik áttért kálvinista lelkészt vizitációs körútjain magával vitte.⁶¹ Saját rokonai áttérését az 1746-ban karácsony napján Veszprémben mondott prédikációjában színpadi elemektől sem mentesen így adja elő: „Midőn így püspöki öltözetben prédikállanék itten és illyenképpen szállítanám meg az édes atyámmal egy testvér, hatvanegy esztendő Padányi Bíró János bátyámat is: Járullatok hozzája és világosodgyatok meg. Aki is ezen szókat hallván, legottan az egész nép előtt Istók fiával együtt színem eléjében járulván, és ott letérdepelve, égő gyertyákat tartván kezeikben, és kezeikkel az én ölemben lévő szent evangéliomot illetván, a Kalvinus tévelygésének setétségéből a római közönséges igaz hitnek világosságára jöttek: mellyrül is nyilvánossan vallást tévén, és a Kalvinus bolyongásának ellene mondván, a Krisztus szent testét is az én kezeimből mind a ketten magokhoz vették.”⁶²

Bíró természetesen nemcsak maga térített, hanem kanonokjait is térítő útra küldte, ha meghallotta, hogy a protestáns prédikátor valahol meghalt vagy elment. Példája másokra is hat az egyházmegyében és annak határain túl. Többször előfordult azonban, hogy a térítő törekvés erélyes ellenállásba ütközött, mint például Lovason, ahol az érkező kanonokokat és kíséretüket az asszonyok söprükkel kergették ki a faluból.⁶³ Az áttértek számáról a Rómába küldött két püspöki jelentés, valamint más források összevetése alapján kaphatunk némi képet, az adatok azonban nem mindig pontosak és néha ellentmondanak egymásnak. Az 1752. évi jelentés szerint az áttértek száma az egyházmegye területén Bíró püspökségétől kezdve összesen 2524 fő,⁶⁴ ehhez járul az 1757. évi jelentés szerint további 1250 személy,⁶⁵ ami jól mutatja, hogy a térítések lendülete Bíró püspöki idejének második felére valamelyest alábbhagyott. Az 1752. évi jelentés szerint Bíró saját munkája révén összesen 145-en katolizáltak.⁶⁶ Az áttértek nem mind tartottak ki a katolikus hit mellett: a források 1757-1762 között például 200 protestáns hitre visszatérőt em-

60. *Pehm J.*: i. m. 152. 5. j.

61. I. m. 150-153.

62. *Padányi Bíró M.*: *Lelket őriző* i. m. 83-84.

63. *Pehm J.*: i. m. 154.

64. *Hornig K.*: i. m. 296.

65. I. m. 318-320.

66. I. m. 289-290.

ltenek.⁶⁷ Az 1752. évi jelentés rendszertelen adatai a nem katolikus lakosságról területi bontást nem tesznek lehetővé,⁶⁸ az 1757. évi jelentés viszont az áttértek számát területi és felekezeti bontásban is közli,⁶⁹ a nem katolikus felekezetekhez tartozók összlétszámára pedig csak következtetni tudunk. Az 1752-ben az egyházmegyében összesírt összlélekszám megközelíti a 150 ezret, 1757-ben pedig mintegy 115 ezer katolikusról adnak számot. Ezeket az adatokat hitelesnek elfogadva tehát a lakosságnak ekkor már csak alig valamivel több, mint egyötöde tartozik valamelyik nem katolikus felekezethez. Az áttértek számának területi bontása az 1757-es jegyzékben a térítések intenzitásának területi ingadozása mellett a nem katolikus felekezetek arányának helyi eltéréseire és a térítések asszimilációjának felekezetek közti különbségére is utal. Eszerint a legtöbb áttérőt a veszprémi esperességben jegyezték fel, ennél valamivel kisebb az áttértek száma a palotai, fehérvári, segedi, tapolcai és kanizsai esperesi kerületben, a ráckevei, budai, kaposi, keszthelyi és zalaegerszegi esperességekben pedig még ennél is kevesebb. Az áttértek felekezeti megoszlását vizsgálva a reformátusok összességükben kb. egyharmados többséggel szerepelnek az evangélikusokkal szemben, a fehérvári, tapolcai, kanizsai és keszthelyi esperességben azonban az evangélikusok vannak kisebb-nagyobb többségben. Ezeknek az adatoknak további területi bontására nincs mód, de összevetésük az ugyanerre a területre vonatkozó, nagyrészt még kiadatlan Padányi-féle vizitációkkal és protestáns összeírásokkal további következtetésekre adhat lehetőséget.^{69a} Másfelől az értelmezésnél figyelembe kell venni azt is, hogy a regisztrált áttérések számadatai jól kiegészítik az egyházszervezet átalakulása alapján arról a folyamatról rajzolt képet, melynek során, nem utolsósorban éppen Bíró tevékenysége révén, a Dunántúlnak ezen a részén a 17. század végétől kezdődően a felekezetek közti határok eltolódnak, a homogén protestáns területek vallási egysége megbomlik, a katolikusok és protestánsok közti arány megváltozik, s a korábbi protestáns többséggel szemben fokozatosan a katolikusok jutnak túlsúlyra.

5. Egyházpolitikai háttér

Ha most egy pillantást vetünk Bíró Márton nem katolikus felekezetekkel való kapcsolatának udvari megítélésére, sajátos kettősséget tapasztalunk, ami fényt vet az állam és az egyház közti viszony alakulására és utal arra az alapvető szemléletváltásra is, amely Bécs egyházpolitikáját ebben az időszakban jellemezte. Bíró pályájának felfelé ívelése és püspöksége első éveinek pozitív állami értékelése arra enged következtetni, hogy összhangban van kora eszméivel. Egyrészt valóban ez az az időszak, amikor nemcsak Ausztriában, hanem a Habsburg-birodalom

67. *Pehm J.*: i. m. 424.

68. *Hornig K.*: i. m. 239-270.

69. *Hornig K.*: i. m. 318-320.

69/a *Horváth József*: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 1975. Kaposvár, 1975. 235-248.

más részeiben is újjáélednek az ellenreformációs tendenciák.⁷⁰ Erdélyben például a rekatolizációs folyamat udvari támogatással az 1730-as, 1740-es években éri el tetőpontját, de még 1774-ben is sor kerül protestáns parasztok királyi rendelettel történő áttelepítésére a birodalom egyik részéből a másikba.⁷¹ Másfelől azonban megfigyelhető, hogy az ekkor szembenálló katolikus és protestáns törekvéseknek már nem a különböző felekezetek állami támogatással történő konfrontációja volt a célja, hanem az állam és a katolikus egyház látszólagos egyetértésének formájában már az állam és az egyház közti kapcsolat reformjának, a kettő szétválasztásának tendenciái jelentkeztek.⁷² Lassan megváltozik az uralkodói hatalom vallási eredetéről és az állam szerepéről alkotott felfogás, és az uralkodókép is elszakad mitológikus, vallási gyökereitől. Ezzel párhuzamosan a Habsburg-ház vallásosságának politikai funkciója fokozatosan háttérbe szorul, s az uralkodóház egyre szélesebb önállóságra törekszik az egyházi ügyek intézésében.⁷³ A bécsi kormányzat egyre inkább ellenzi a vallási béke bármilyen megzavarását⁷⁴ (így például az egy újabb nemzetközi konfliktus lehetőségének elkerülése érdekében betiltott *Enchiridion*t megelőző és követő évtizedekben kiadott hasonló szellemű protestánsellenes röpiratokat is elkobzó királyi rendelet sújtja), és fokozódó mértékben magának igyekszik fenntartani az egyházpolitikai kérdések intézését. Bécs Rómához fűződő viszonya függetlenebbé válik, s a katolikus egyház fokozatosan instrumentalizálódik az állam kezében. Az új egyházpolitikai felfogásnak kezd részévé válni a vallási tolerancia gondolata, amely már a század harmadik évtizedétől felmerült a Habsburg-birodalom különböző részein felfedezett titkos protestáns mozgalmakkal kapcsolatban.⁷⁵

A vallási tolerancia gondolatának jelentkezését szélesebb társadalmi, politikai, gazdasági összefüggésekben vizsgálva Európa abszolutisztikus berendezkedésű államaiban a 17-18. században különböző modellek figyelhetők meg. Az adott helyzetben érvényesülő modellt többnyire az államhatalom, az uralkodó egyház, a különböző társadalmi csoportok és a köztük lévő viszony jellemzői határozzák meg. Ezek közül fontos tényezőnek számítanak az államhatalom politikai stabilitása, az államegyház önállósága és gazdasági ereje, valamint a külpolitikai helyzet és az uralkodó felekezeten kívüli felekezetek nemzetközi kapcsolatai.⁷⁶ Mindezt a vizsgált jelenségre alkalmazva: a Habsburg-birodalomban az állam politikai legi-

70. *Elisabeth Kovács*: Die österreichische Kirche im Zeitalter des Barock. In: *Rupert Feuchtmüller — Elisabeth Kovács* (hrsg.): *Welt des Barock*. Wien – Freiburg – Basel, 1986. 123-140., különösen: 138-139.

71. *Maximilian Liebmann*: Kirchliche und religiöse Verhältnisse in der Steiermark vom ausgehenden 15. Jahrhundert bis Joseph II. In: *Helfried Valentini* (hrsg.): *Hexen und Zauberer. Die grosse Verfolgung — ein europäisches Phänomen in der Steiermark*. Graz — Wien, 1987. 43-57. különösen: 54.

72. *E. Kovács*: i. m. 139.

73. I. m. 137.

74. *Vanyó Tihamér*: A bécsi pápai követség levéltárainak iratai Magyarországról 1611-1786. Bp. 1986. 114.

75. I. m. 46-47.

76. *Mary Fulbrook*: *Legitimation Crises and the Early Modern State: the Politics of Religious Toleration*. In: *Kaspar Greyerz* (ed.): *Religion and Society in Early Modern Europa 1500-1800*. London — Boston — Sydney, 1984. 146-156.

timációja egészen Mária Teréziáig vallási fogalmakkal történt.⁷⁷ Amikor azonban a monarchia hivatali szerkezetének központosító átszervezésével megkezdődött az állami berendezkedés és irányítás, a hatalom szerkezetének átalakulása és a vallási tartalmak kiüresedése, ugyanakkor széles körű társadalmi, gazdasági reformtevékenység indul, ez a folyamat legitimációs krízist eredményezett először az uralkodó elit körében, majd pedig a társadalom egyre szélesebb rétegeiben. A vallási türelem gondolatának előtérbe kerüléséhez jelentősen hozzájárult az a tény, hogy stabilitásának megőrzése, a politikai és vallási konfliktusok együttes jelentkezésének elkerülése érdekében az államhatalom a korábban háttérbe szorított felekezeteknek egyre szélesebb mozgásteret tett lehetővé.⁷⁸ Ehhez járul, hogy időközben a katolikus egyházon belül is túlsúlyra jutott a protestantizmussal szemben türelmet tanusító álláspont: a Bíró Márton előtti és alatti időszakban a magyar püspökök a protestánsok jogait biztosító törvényeket egy-két kivételtől eltekintve igyekeztek megtartani.⁷⁹ Ilyen egyházpolitikai háttér előtt érthető, hogy a 17. század eretnek-szemléletét és -gyakorlatát felújító Bíró protestánsellenes törekvései, melyek több tekintetben az állami eszközökkel dolgozó és a támogatás érdekében I. Lipót apostoli királyságát hirdető Kollonich-féle időszak emlékét idézték fel, egyre inkább anakronisztikussá válnak, szélsőséges nézetei és eszközei udvari és katolikus egyházi körökben is egyre kevesebb megértésre találnak.

6. Összegzés

Az áttekintés végére érve megállapíthatjuk, hogy Padányi Bíró Márton és a protestantizmus kapcsolatának vizsgálata jó alkalmat kínált annak a folyamatnak a bemutatására, melynek során egy átmeneti korszakban élő, elveiben és gyakorlatában egy korábbi korszakhoz visszanyúló egyházi vezető a megváltozott társadalmi és egyházpolitikai viszonyok következtében szembekerül saját kora kibontakozó eszméivel. A jelenségről igyekeztünk nem az egykorú szereplők, egyik vagy másik felekezet egyoldalúságával ítélkezni, hanem arra figyeltünk, hogy a különböző felek hogyan és miért kerültek szembe egymással. Bíró egyházi regenerációs törekvéseit származásán és életpályáján kívül érthetővé teszi az a tény, hogy a török uralom alatt állt országrészben jelentős késéssel, tulajdonképpen csak az ő idejében kezdődhetett meg az az ellenreformációs folyamat, amely az ország többi részében már a 17. században végbement. Felfigyelt arra, hogy a török alól felszabadult területen a katolikus egyházi szervezet helyreállítása vontatottan halad, minnek következtében a Dunántúlon kialakult a különböző felekezetek viszonylag békés egymás mellett élése. Ebbe a helyzetbe nyúlt bele radikális eszközökkel, de az uralkodó körökben ekkor már a felvilágosodás eszméi terjedtek, s törekvései nem illettek bele az időközben megváltozott egyházpolitikai koncepcióba sem. Tevé-

77. *A. Coreth*: i. m. 69.

78. Vö. *Mályusz E.*: i. m. 112-114., *Ravasz Boriska*: A magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760-1780). Bp. 1935.

79. *Hermann E.*: i. m. 360-361.

kenysége nyomán jelentős változások következtek be a Dunántúl vallási térképén, az általa közvetített kulturális megnyilvánulások számos vonatkozásban több évtizedre meghatározták a dunántúli népi katolicizmus arculatát. Sorsa paradigmaticus értékű, s a klasszikus barokk vallásosság formáinak széthullása mellett előrevetíti a vallási türelem elvének törvénybe iktatását és a felvilágosodás áramlatának szélesebb körű érvényesülését.